

ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИДА ХАЛҚАРО-ҲУҚУҚИЙ НОРМАЛАРНИ ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ ҚИЛИШ НАЗАРИЙ МАСАЛАЛАРИ

Нормўминов Жалолиддин Тоҳир ўғли

70420114-Жиноят қонунчилигини қўллаш назарияси ва амалиёти
мутахассислиги магистри
<https://doi.org/10.5281/zenodo.18544157>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 05-fevral 2026 yil
Ma'qullandi: 07-fevral 2026 yil
Nashr qilindi: 09-fevral 2026 yil

KEYWORDS

келишув, имплементация,
трансформация,
ратификация, инкорпорация,
юрисдикция.

ABSTRACT

Мақолада халқаро ҳуқуқий нормаларни Ўзбекистон Республикасининг жиноят ҳуқуқига татбиқ этиш йўллари жиноят ҳуқуқи ва халқаро ҳуқуқ доктринаси нуқтаи назаридан кўриб чиқилган. Жумладан, жиноят қонунчилигига киритилмаган халқаро характердаги айрим жиноятларни тартибга солувчи халқаро шартномалардаги бўшлиқлар таҳлил қилинган. Глобаллашув шароитида халқаро жиноятчиликка қарши курашни ҳуқуқий тартибга солиш бўйича халқаро шартномаларнинг амал қилиши таҳлил қилинган.

The article discusses ways of implementing international legal norms into the criminal law of the Republic of Uzbekistan from the point of view of the doctrine of criminal law and international law. The article analyzes the gaps in international treaties that regulate certain crimes of an international nature that are not included in the criminal legislation. The article analyzes the actions of international treaties in the context of globalization on the legal regulation of the fight against international crime.

Key words: treaties, implementation, transformation, ratification, incorporation, jurisdiction.

Келишувлар, шартномалар - бу инсонлар ўртасида мулоқот қилишнинг зарурий институтларидир. Уларнинг ёрдами билан қўшма ҳаракатлар мувофиқлаштирилади, қарама-қаршиликлар ечилади¹. Шартномалар тўғрисидаги Вена конвенциясининг 26-моддасига мувофиқ, мавжуд ҳар бир шартнома унинг иштирокчилари учун мажбурийдир ва улар томонидан виждонан бажарилиши керак². Шартнома тарафлари томонидан халқаро шартномаларнинг қўлланилиши субъектларнинг халқаро ҳуқуқ нормаларининг бажарилишини таъминлашга қаратилган мақсадга мувофиқ фаолиятидир.

Адабиётда ва амалиётда амалга ошириш атамаси халқаро ҳуқуқнинг (лотинча - impletum, инглизча - implementation) амалга оширилишини билдирувчи кенг тарқалган.

¹ Қаранг.: Лукашук И.И. Искусство деловых переговоров. М., 2001

² Қаранг.: Международное публичное право. Сборник документов: В 2 ч. М. 2006. Ч. I. С. 320 -

Имплементация ("амалга ошириш", "бажариш") бу халқаро мажбуриятларнинг ички даражадаги ҳақиқий бажарилиши, шунингдек, халқаро ҳуқуқий нормаларни миллий ҳуқуқий тизимга киритишнинг ўзига хос усули.

Бу атама кенг ва тор маънода ишлатилади. Биринчи ҳолда, бу халқаро ҳуқуқ нормаларини амалга ошириш бўйича барча чораларни, иккинчидан, уларни ички соҳада амалга оширишни англатади.

Амалга ошириш (бажариш) учун асосий талаб халқаро институтнинг мақсадлари ва мазмунига қатъий риоя қилишдир.

Амалга ошириш усуллари:

трансформация,

инкорпорация.

Доктринада халқаро ҳуқуқ меъёрларини ҳуқуқий тартиб доирасида татбиқ этиш назариясини шакллантирди: "трансформация" назарияси ва "имплементация" назарияси, улар бир-биридан мазмуни ва шакли жиҳатидан, ушбу жараённинг моҳиятини аниқлаш муддатлари ва унинг мавжуд бўлишининг асосий усулларининг хусусиятлари нуқтаи назаридан фарқ қилади.

Жумладан, Е.Т. Усенконинг таъкидлашича, трансформациянинг асосий йўналиши шундаки, давлатнинг ички ҳуқуқида халқаро ҳуқуқ нормаларини амалга ошириш, агар шундай халқаро ҳуқуқий нормаларга ички қонун чиқарилиши орқали миллий ҳуқуқ кучи берилган тақдирдагина мумкин бўлади³.

С.В. Черниченко шакл нуқтаи назаридан расмий ва норасмийни ажратиш керак, амалга ошириш усули нуқтаи назаридан трансформацияни автоматик ва автоматик бўлмаганлар шаклларга бўлиниши керак, деб ҳисоблайди⁴.

А.С. Гавердовский "Халқаро ҳуқуқ нормалари имплементацияси" номли асарида халқаро ҳуқуқ имплементациясини "давлатларнинг ўз мажбуриятларини ўз вақтида, ҳар томонлама ва тўлиқ бажариш мақсадида якка тартибда, жамоавий ёки халқаро ташкилотлар доирасида олиб бориладиган мақсадли ташкилий-ҳуқуқий фаолияти" деб тушунишни таклиф қилади⁵.

Трансформация пайтида тегишли халқаро шартнома нормалари миллий қонунчиликка ўтказилганда маълум доирада қайта кўриб чиқилади (одатда бу миллий ҳуқуқий анъаналар ва юридик техника стандартларини ҳисобга олиш зарурати туфайли содир бўлади).

Бир қатор давлатларда ратификация қилинган халқаро шартномалар автоматик равишда миллий қонунчиликнинг бир қисмига айланади. Масалан, Россия Федерациясида Россия Федерацияси Конституциясига (15-модданинг 4-қисми) мувофиқ, халқаро ҳуқуқнинг умуметироф етилган принциплари ва нормалари ва Россия Федерациясининг халқаро шартномалари унинг ҳуқуқий тизимининг ажралмас қисмидир⁶.

³ Қаранг.: Усенко Е.Т. Соотношение и взаимодействие международного и национального права и российская Конституция // Московский журнал международного права. 1995. N 2. С. 16

⁴ Қаранг.: Черниченко С.В. Теория международного права: В 2-х томах. М., 1999. Том 1: Современные теоретические проблемы. С. 150 - 152

⁵ Қаранг.: Гавердовский А.С. Имплементация норм международного права. Киев, 1980. С. 62

⁶ Конституция Российской Федерации. -М.:ИНФРА М.1997. С. 8.

Шу муносабат билан Мюллерсон Р.А. ратификация қилинган шартнома меъёрларини ички қонунчиликка трансформация қилинган деб ҳисоблаш учун, халқаро шартнома мамлакат ички қонунчилигининг бир қисмига айланиши шарт, деб кўрсатади⁷. Шу билан бирга, А.Н. Талалаевнинг таъкидлашича, ратификация қилинган шартнома миллий қонун кучига эга бўлади ва унинг давлатнинг ҳуқуқий тизимига трансформация қилиши шартлиги тўғрисида гап бўлиши мумкин эмас.⁸

Имплементациянинг иккинчи услубига келсак – инкорпорацияда халқаро ҳуқуқий нормалар том маънода ижро этувчи давлат қонунларида ҳеч қандай ўзгаришсиз такрорланади.

Инкорпорация - бу халқаро шартноманинг меъёрларини давлатнинг ички қонунчилигига расмий равишда "қўшилиши", бу шартноманинг ўзини унинг қонунчилигига "киритиш" орқали амалга оширилади. Шуни таъкидлаш керакки, на халқаро шартноманинг ўзи, на унинг таркибидаги меъёрлар тегишли равишда ушбу давлатнинг қонунчилигига, ҳуқуқига махсус киритилмайди. Халқаро шартнома ушбу давлат учун мажбурий бўлган халқаро шартнома бўлиб қолмоқда ва унинг таркибидаги нормалар халқаро ҳуқуқ нормалари бўлиб қолаверади, фақат ўз таъсирини маълум бир давлатга ўтказилади.

Бунда оддий қилиб айтганда, халқаро шартномага мутлақо ўхшаш бўлган янги қонун ёки қонун ости ҳужжати қабул қилинади: унинг номи, тузилиши, сўзлари деярли тўлиқ такрорланади ва ҳк.

Бугунги кунда халқаро жинойт ҳуқуқи нормаларини миллий жинойт одил судловга имплементация қилиш муаммосига келсак, бу халқаро ва трансмиллий уюшган жинойтчиликка қарши кураш нуқтаи назаридан катта аҳамиятга эга.

Бугунги кунга келиб, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Халқаро ва трансмиллий уюшган жинойтчилик, коррупция ва терроризмга қарши ратификация қилинган ва кучга кирган конвенцияларини Жинойт кодексига имплементация қилиш таомилини тартибга солишда бўшлиқ мавжуд.

Агар халқаро шартномада қонунда назарда тутилганидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, унда халқаро шартнома қоидалари қўлланилади. Халқаро жинойт қонунчилигига келсак, ушбу қоида, биринчи навбатда, жинойт содир этганларни бошқа давлатга топширишда дахлсизлиги бўлган шахсларнинг жавобгарлиги тўғрисидаги шартномаларга нисбатан қўлланилади. Айрим турдаги жинойтлар учун жиноий жазо чоралари халқаро ҳуқуқда кўзда тутилмаган ва конкрет жинойтлар учун жавобгарлик ҳар бир алоҳида ҳолатда қонун ёки ихтисослашган халқаро судларнинг (Халқаро жиноий суд) қарорига биноан берилади.

Сўнгги вақтларда Ўзбекистон Республикаси Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Трансмиллий уюшган жинойтчиликка қарши конвенцияси (2000 йил 15 ноябрда Бош ассамблея томонидан қабул қилинган⁹), 15 июн куни Шанхайнинг

⁷ Қаранг.: Мюллерсон Р.А. Соотношение международного и национального права. М., 1982. С. 73 - 75

⁸ Қаранг.: Талалаев А.Н. Юридическая природа международного договора. М., 1963. С. 251 - 253

⁹ Қаранг.: Международное публичное право: Сборник документов. М., 2006. Ч. II. С. 1039 - 1961

Терроризм, сепаратизм ва экстремизмга қарши конвенсиясини ратификация қилди¹⁰, 2001 йил, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Коррупсияга қарши конвенсияси (2003 йил 31 октябрда Бош Ассамблея томонидан қабул қилинган¹¹) ва бошқалар.

Халқаро ҳуқуқ нормасини миллий ҳуқуқ тизимига киритиш масъулиятини ўз зиммасига олган ҳолда, давлатлар унинг амалга оширилишини таъминлаши керак, қабул қилинган ҳуқуқ нормаси "ўлик туғилмаган" бўлиши шарт, афсуски бунга ҳар доим ҳам эришиб бўлмайди. Давлатда тегишли ҳуқуқий тузилмаларни амалга ошириш механизмлари бўлиши керак, акс ҳолда улар фақат эълон қилинади, ҳеч қандай ҳуқуқий оқибатларга олиб келмайди ва бу норма имплементация қилиниши мақсадига эришилмайди. Халқаро шартномага қатнашувчи давлатлар объектив воқеликнинг ижтимоий-ҳуқуқий ва иқтисодий воқеликларини олдиндан ўзларининг миллий қонунчилик тизимида ҳуқуқий тузилмани ўзлаштириш ва амалга ошириш нуқтаи назаридан ҳисобга олишлари, мамлакатдаги ижтимоий муносабатлар ривожланиш даражаси ва менталитетини ҳисобга олиш зарур.

Аммо Ўзбекистон Республикаси қонунлари нормаларида судлар миллий қонунчиликда бўшлиқлар бўлган ёки инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро шартномага зид бўлган тақдирда инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро нормаларни қўллаши мумкинлиги кўрсатилмаган. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 112-моддасида судлар одил судловни амалга оширишда фақат қонунга амал қилишлари белгилаб қўйилган, яъни судьялар учун ушбу конституциявий норма барча халқаро меъёрларни бевосита қўллаш тўғрисидаги қоидаларни амалда бекор қилади.

Бироқ, ҳар қандай давлатда инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари, улар бузилган тақдирда, жабрланувчилар ўз ҳуқуқларини, шу жумладан давлатнинг халқаро мажбуриятларида назарда тутилган ҳуқуқларини суд орқали ҳимоя қилиш имкониятига эга бўлсагина самарали ҳимоя қилиниши мумкин¹².

Гарчи суд ҳокимияти қарорларини фақат миллий қонунлар асосида қабул қилиши мумкин бўлса-да, бу, бизнинг фикримизча, уларни тегишли халқаро шартномалар нормаларини кўрсатишга халақит қилмаслиги керак, айниқса, агар бундай норма маълум бир фуқаронинг Конституция ёки қонунда белгиланган ҳуқуқини кенгайтирса ёки конкретлаштира.

Зеро, Ўзбекистон Республикасида фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликлари тўғрисидаги конституциявий меъёрлар судларга конкрет ишни кўриб чиқишда ушбу ҳуқуқ ва эркинликларнинг халқаро ҳуқуқий тушунчаси билан раҳбарлик қилиш учун ҳеч қандай тўсқинлик қилмайди. Бундай тушунчага бепарволик принципа *раста sunt servanda* принципининг бузилишига олиб келиши мумкин ва халқаро назорат органи томонидан тасдиқланиши мумкин (масалан, Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмитаси), боиси Ўзбекистон Республикаси фуқароси Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги пактда мустаҳкамланган халқаро ҳуқуқнинг умуметироф етилган нормаларида кўзда

¹⁰ Қаранг.: Терроризм. Правовые аспекты противодействия: нормативные и международные правовые акты с комментариями, научные статьи / Под ред. И.Л. Трунова и Ю.С. Горбунова. Изд. 2-е, перераб. и доп. М., 2007. С. 648 - 655

¹¹ Қаранг.: Документ Генеральной Ассамблеи ООН 58 сессия А/RES/58/4

¹² Павлова Л. В. Влияние международного права на реформирование правовой системы Республики Беларусь // Канстытуцыйны працэс у Рэспубліцы Беларусь. –Гродно, 1996.С.64.

тутилган ҳуқуқлари бузилган тақдирда Қўмита бу борада белгиланган тартибда БМТга муурожаат қилиши мумкин.

Баъзи олимларнинг фикрига кўра¹³, бу ерда улар билан рози бўлмаслик мумкин эмас, халқаро шартноманинг қонун олдида устуворлиги тўғрисидаги банднинг маъноси шундаки, агар шарҳлаш орқали шартнома қоидаларининг мазмун-моҳиятини қонун талабларига мувофиқлаштириш мумкин бўлмаса, ушбу алоҳида ҳолатда шартнома қоидалари қўлланилиши керак. Бироқ, бу қонун нормасини ўзгартирмайди, у шартномага зид бўлмаган ҳолларда барча ҳолларда қўлланилади. Ваҳоланки халқаро шартномалар тўғрисидаги қонунга мувофиқ бундай шартномаларни тузиш тегишли қонунларни ўзгартиришга ёки бекор қилишга олиб келади ва республиканинг халқаро нормага розилиги ратификация қилиш йўли билан ифодаланади.

Жиноят қонуни ўзига хослиги шундан иборатки, дастлабки тергов органлари ва судлар жиноятларни квалификация қилиш ва жазо тайинлашда аниқ конвенцияларнинг ҳуқуқий нормаларини қўллаш олмайдилар. Шу муносабат билан одатдаги ҳуқуқий нормаларни Жиноят кодексининг алоҳида моддаларига айланттириш (имплементация) керак деб тахмин қилинади.

Конституция ўзининг олий юридик кучини таъминлаб, Республиканинг халқаро шартномаси ва бошқа мажбуриятлари Конституцияга зид бўлмаслиги кераклигини белгилаб қўйди. Халқаро ҳуқуқ нормалари ҳақида сўз юритилмаса ҳам, Конституциянинг энг юқори юридик кучи тўғрисидаги қоида мамлакат ҳуқуқий тизимининг барча нормаларига тегишли. Шундай қилиб, халқаро ҳуқуқ нормалари ва ички қонунчилик нормалари аслида "кесишган параллелликлар" сифатида ўзаро боғлиқдир, бунда иккита ҳуқуқий тизим бирлашиши ёки алоҳида юритилиши мумкин. Республиканинг халқаро шартномалари қоидаларини миллий қонунчилик нормаларига потенциал мувофиқлигининг асосий мезонлари иккаласининг ҳам Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мослиги мезонлари бўлган ва бўлиб қолмоқда. Бу республиканинг халқаро шартномаларини парламент томонидан ратификация қилиш тартиби орқали давлат суверенитетини кафолатлайди. Ўзбекистон қўшилган Шартномалар қонуни тўғрисидаги Вена конвенсияси (1969), шартномаларни бажариш тартибини давлат ихтиёрига қолдиради¹⁴.

Бундан ташқари, устунлик муаммоси унчалик муҳим эмас, чунки ҳар бир ҳуқуқий тизим ўз фаолият доирасига эга, бугунги кунда уларнинг кесишиши қоидадан кўра

¹³Қаранг. напр.: Лукашук И. И. Конституция России и международное право // Московский журнал международного права. 1995. № 2; Браво Л. Ф. Применение международного права в правопорядке европейских стран // Российский ежегодник международного права — 1995. СПб; 1996. С. 138; Гомиен Д; Д.Харрис Д. и Зваак Л. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: права и практика. -М.:ИНФРА. 1998г. С.56-59; Холдин Р., Хауэрд Х. Инсон ҳуқуқлари. Кириш. Таржима. -Вена.: 1997 – 76 б.; Хаманева Н.Ю. Охрана прав граждан в зарубежных странах: институт омбудсмена: (сравнительный аспект): Сб.обзоров) АН СССР. ИНИОН. Отд. гос-ва и права.М.,1991.- 154 с; Хартли Т.К. Основы права Европейского сообщества.-М.:Наука.1998.- 342с.и др.

¹⁴ Котов А.К. Конституция и международные договоры республики // Фемида. — 2002. — № 7. — 80 с.

кўпроқ истисно бўлиб қолди. Миллий ҳуқуқ доирадаги муносабатларини, халқаро ҳуқуқ эса – халқаро муносабатларни тартибга солиди¹⁵.

Шундай қилиб, миллий қонунчиликда имплементация фаолияти фақат мамлакатимиз ҳуқуқий тизими ривожланишининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда мақбул шакл ва усулларни ҳисобга олган ҳолда амалга оширилиши керак. Ўзаро нисбат масалаларини ўрганишда, бир ҳуқуқ тизимининг бошқасидан устунлиги эмас, балки уларнинг ўзаро таъсир тартибига эътибор бериш керак. Давлатлар мавжуд экан, уларнинг миллий ҳуқуқий тизимлари мавжуд бўлиб, халқаро муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш аҳамияти ва зарурлигига қарамай, ушбу ҳуқуқий тизимларнинг ҳеч бири бошқасига нисбатан устун мавқега эга бўлмайди: бунга халқаро ҳуқуқда мавжуд давлат суверенитети тамойили йўл қўймайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Лукашук И.И. Искусство деловых переговоров. М., 2001
2. Международное публичное право. Сборник документов: В 2 ч. М. 2006. Ч. I. С. 320 - 339
3. Усенко Е.Т. Соотношение и взаимодействие международного и национального права и российская Конституция // Московский журнал международного права. 1995. N 2. С. 16
4. Черниченко С.В. Теория международного права: В 2-х томах. М., 1999. Том 1: Современные теоретические проблемы. С. 150 - 152
5. Гавердовский А.С. Имплементация норм международного права. Киев, 1980. С. 62
6. Конституция Российской Федерации. -М.:ИНФРА М.1997. С. 8.
7. Мюллерсон Р.А. Соотношение международного и национального права. М., 1982. С. 73 - 75
8. Талалаев А.Н. Юридическая природа международного договора. М., 1963. С. 251 - 253
9. Котов А.К. Конституция и международные договоры республики // Фемида. — 2002. — № 7. — 80 с.
10. Сафонова О.Н. Соотношение международного права и национального права Республики Казахстан. — Алматы: Данекер, 2003. — 209 с

¹⁵ Сафонова О.Н. Соотношение международного права и национального права Республики Казахстан. — Алматы: Данекер, 2003. — 209 с.